

Magyar Pszichológiai Szemle, 2018, 73. 1/3. 29–41
DOI: 10.1556/0016.2018.73.1.3

AZ ESETTANULMÁNY TUDOMÁNYTÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI ÉS DILEMMÁI

CSABAI MÁRTA

Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézet

E-mail: marta.csabai@psy.u-szeged.hu

A tanulmány azt mutatja be, hogy milyen tényezők járultak hozzá ahhoz, hogy manapság az esettanulmány reneszánszát figyelhetjük meg különböző tudományterületeken. Több oldalról kívánja alátámasztani, hogy a módszernek önálló kutatási relevanciája van, túl a kutatást előkészítő vagy a kiegészítő, illusztratív, pedagógiai funkciókon. Tudománytörténeti és módszertani szempontból mutatja be, hogy az eset soha nem önmagában áll, hanem dinamikusan illusztrál nagyobb rendszereket, tehát nem csupán egy példa a már meglévő tudásra. Az esettanulmánynak fontos szerep jut a szubjektivitással kapcsolatos diskurzusban, továbbá a tudás státuszával foglalkozó akadémiai vitákban is, így elsősorban az általánosíthatóság, a tudományos megbízhatóság és a kvantitatív-kvalitatív dichotómia dilemmáiban. Elemzésünk rávilágít, hogy az eseteket a tradíció, a hatalmi struktúrák, a technológiák és tipológiák is alakítják. Bemutatjuk, hogy az esettanulmány miként tudja leírni a tudományos-társadalmi változásokat elsősorban a normától való eltérés iránti érzékenység és a példaszerűség igénye mentén. Az esettanulmány az egyedi, az általános és a normatív között mozog és az ezekkel kapcsolatos elbeszéléseket és azok változásait reprezentálja. Ez az átmeneti jelleg és pozíció magyarázza az eset eredendően interdiszciplináris és intertextuális természetét.

Kulcsszavak: esettanulmány, tudománytörténet, kevert módszertan, hatalmi praxisok, klinikai esettörténet

BEVEZETÉS

A humán tudományokban alkalmazott kutatási és oktatási-kommunikációs eljárások között nagy valószínűséggel az esettanulmány rendelkezik a legellentmondásosabb történeti előzményekkel és tudományos státusszal. Bár az egyik leghagyományosabb és legismertebb eljárás, mégis számos vita és kérdőjel kísérte a történetét. Ennek egyik jellemzője, hogy a folyamatosan jelen lévő kritikák ellenére az utóbbi közel fél évszázadban, az 1970-es évektől kezdődően jelentős fejlődés zajlott a módszer alkalmazásában és kutatásában és egyre népszerűbb eljárássá válik a szakmai-tudományos színtéren kívül is. Ebben szerepet játszik, hogy egyre szélesedik az alkalmazási területek köre – a hagyományos klinikai, kutatási és oktatási felhasználáson túl az esettanulmány megjelent például a közgazdaságtan, a politika, a menedzsment és az üzleti kommunikáció területén is. Ezt reprezentálja, hogy napjainkban a társadalomtudományok számos területén, így például a politikatudományi folyóiratok publikációinak több mint felében található esettanulmány (George és Bennett, 2005). Azáltal, hogy a szakemberek háttere, szemlélete is egyre változatosabb, maga a módszertan is sokat fejlődött. A fejlődést korábban részben a tudományokat uraló erős pozitívista szemlélet akadályozta. Az elfogult ellenvélemények szerint az esettanulmány azért nem kaphatott igazi tudományos rangot, mert azt tartották róla, hogy képtelen nagyobb átfogásra, így alkalmatlan általános következtetések levonására (Flyvbjerg, 2006). Esetenként még ma is találkozhatunk ezekkel a véleményekkel, melyek azt sugallják, hogy az eset nem önálló módszer, csak előkészítése egyéb vizsgálódásoknak. Szembeállítják a nagyobb, átfogóbb felméréssel, mintha csupán elővizsgálati technika lenne, holott a legtöbb tudományterületen a klasszikus, kanonikus szövegek gyakran esettanulmányokhoz kapcsolódnak, vagy mint a pszichológia és a pszichoterápia történetében is ismeretes, ezek a meghatározó szövegek maguk is esettanulmányok.

Különösen figyelemre méltó, hogy a 2000-es években kifejezetten az esettanulmány reneszánszát figyelhetjük meg, amit az is fémjelez, hogy egymás után jelennek meg az eset módszerrel kapcsolatos kézikönyvek, monográfiák (Yin, 2003; Stake, 2006; Gerring, 2016; Bartlett és Vavrus, 2017; Csabai, 2017). Hangsúlyosan reprezentálja ezt az áttörést a 2010-ben a SAGE kiadónál megjelent, több mint 1100 oldal terjedelmű, kétkötetes *Encyclopedia of Case Study Research* (Mills, Durepos és Wiebe, 2010). A nemzetközi szakirodalomban egyre több tanulmány teszi le a voksot amellett, hogy ennek a módszernek önálló kutatási relevanciája is van, túl az „igazi” kutatást előkészítő, vagy a kiegészítő, illusztratív, pedagógiai funkciókon. Az esettanulmány módszer lelkes hívei között vannak olyanok, akik egyenesen azt állítják, hogy nincs más műfaj, ami annyira tömören kifejezné a tudás társas dimenzióját, mint ez a módszer (Radley és Chamberlain, 2012; Damousi, Lang és Sutton, 2015). Szerintük az esettanulmánynak dinamikus szerepe van a tudás létrehozásában és továbbadásában akár a diszciplináris, idői és nemzeti határokat átívelően is (Forrester, 2015). Hangsúlyozzák, hogy az eset nem egy önmagában álló, izolált jelenség, hanem azzal a képességgel rendelkezik, hogy nagyobb rendszereket és azok dinamikáját is magában foglalja és illusztrálja. Ilyen nagyobb rendszernek tekinthető például egy tudományos elmélet vagy modell is. Mindezek alapján érdemes röviden áttekinteni, hogy milyen történeti változások vezettek a mai módszertani reneszánszhoz, illetve hogy milyen szemléleti keretekbe rendeződnek a legfőbb alkalmazások és a hozzájuk kapcsolódó kérdésselvetések, dilemmák.

AZ ESETTANULMÁNY STÁTUSZÁNAK VÁLTOZÁSAI

A legtöbb kutató a 19. század végét és a 20. század elejét jelöli meg az esettanulmány születési időpontjaként (Harrison, Birks, Franklin és Mills, 2017.). Elsősorban azokat az antropológiai, etnográfiai, szociológiai terepmunkákat tekintik az eset módszer korai példájának, amelyek egyéni vagy csoportos narratív beszámolók elemzése alapján mutatták be a korabeli társadalmak életvilágát, tapasztalatait. Ilyen híres esettanulmánynak tekintik például Bronislaw Malinowski (1913/2013) kutatását Melanesia őslakosai körében és a Trobriand-szigeteken, vagy Thomas és Znaniecki (1958/1918–1920) felmérését, melyben lengyel parasztok tapasztalatait vizsgálták Európában és Amerikában.

A nyugati tradíció három klasszikus hivatásában – a jogban, orvostudományban és a teológiában – az eset már az ókortól fontos szerepet töltött be mint a tudás átadásának speciális eszköze. A társadalomtudományokban az első hivatalos esettanulmányok a 19. század második felében jelentek meg, főként az antropológia területén. Utazásokról és más kultúrákban végzett terepgyakorlatokról szóltak ezek a tanulmányok és a részt vevő megfigyelés volt a legjellemzőbb alkalmazott módszer. Az antropológiai megfigyelés módszerét alkalmazták a szociológiában is, elsőként a 20. század első felében a Chicagói Szociológiai Iskolában, ahol az esettanulmányok az egyetem környékén végzett megfigyelésekből származtak, és ezekből vontak le következtetéseket a korabeli városi társadalomra vonatkozóan (Whyte, 1943/1993). Ekkor erősödött meg az orvoslásban és a pszichológiában is az esettanulmány használata, melyet ezeken a szakterületen ekkor inkább esettörténetnek neveztek. Az esettanulmány virágzásában a 19. század második felétől kezdődően számos tényezőnek szerepe volt: az irodalomban a regény műfaj fejlődésének, a fejlődésregény megjelenésének, a detektívregény kialakulásának, melyek szövegtanilag alapozták meg az eset központú elbeszélési formákat (Epstein, 1992; Pethes, 2012). Szintén nagy hatást gyakorolt erre a folyamatra a pszichiátria intézményesülése az orvostudományon belül, mivel itt el kellett különíteni az orvosi és kriminológiai eseteket. Hasonló szerepe volt a társadalmi szabályrendszer és a jog szekularizálódásának, elválásának a vallásos szabályozástól: ennek illusztrálásához is szükség volt a példaértékű, „reprezentatív” esetekre.

A második világháború után a logikai pozitívizmus előretörésének hatására a társadalomtudományok és az orvostudomány is egyre inkább a statisztikai és kísérletes módszereket helyezte a kutatások előtérbe, bár több tudományfilozófus kritizálta a természettudományos módszerek társadalomtudományi használatát. Részben ezen kritikák hatására az 1960-as évektől megjelent az esettanulmányok második generációja, a *grounded theory* (a „megalapozott elmélet”) módszerét adaptálva, amely a Chicagói Szociológiai Iskola kvalitatív terepvizsgálatát az induktív adatelemzéssel ötvözte (Glaser és Strauss, 1967; Szokolszky, 2004; Kucsera, 2008; Corbin és Strauss, 2015).

Az '80–90-es években fontos hozzájárulást jelentett az eset módszer fejlődéséhez a társadalomtudományok területén, így elsősorban a szociálpszichológiában és a politikatudományokban megjelenő változás (George, Bennett, 2005). Ez egy olyan komplex szemléletmód bevezetését célozta, melyben egyszerre jelenhettek meg statisztikai és narratív módszerek egy adott vizsgálaton belül, továbbá különböző tapasztalati eljárások magának az esetnek a kiválasztása során. Ehhez kapcsolódtak kvalitatív összehasonlító elemzések és folyamatkövetéses eljárások. Azáltal, hogy az esettanulmányt

a politikai intézmények, praxisok és folyamatok komplexitásának illusztrálására tudták alkalmazni, azt is igazolni lehetett, hogy más komplex jelenségek vizsgálatára is alkalmas. Jelentősen veszített tehát az erejéből az a korábbi kritika, hogy csak „egydimenziós” jelenségek vizsgálhatók általa (Flyvbjerg, 2006). Ehhez kapcsolódott az 1970-es évektől az oktatás területén végbemenő folyamat, melyben elsősorban a képzési tervek, tananyagok értékelésére használták az esettanulmányt, hogy fel tudják mérni a képzések felhasználói tapasztalatait, véleményét és a társas-politikai hatásokat a kimeneti oldal sikerében (Simons, 2009). Ennek részeként kezdték beemelni a konstruktivista megközelítést is a jellemzően deskriptív esettanulmány-módszerterembe, olyan technikákat alkalmazva, mint az induktív exploráció, a felfedezés és a holisztikus elemzés (Stake, 2006). Az alkalmazott területeken zajló további hasonló fejlemények vezettek oda, hogy az eset módszert egyre szélesebb körben kezdték alkalmazni az emberi viselkedés és a társas interakciók legkomplexebb összefüggéseinek megértésében (Harrison, Birks, Franklin, Mills, 2017). Kutatók új generációi képződtek ki, akik többféle szemléletben és módszerben járatosak és ezeket szívesen és sikerrel alkalmazzák kombinált kvalitatív-kvantitatív, „kevert” formában (Devecsery, 2013; Plano Clark, Ivankova, 2015). A tudománytörténeti kutatások is világossá tették az alternatív megközelítések gyökereinek szerves egymáshoz kapcsolódását, továbbá a társadalomtudományok különböző területei reflektáltak a posztmodern, narratív és egyéb fordulatokra (László, 2005). A természettudományokhoz hasonlóan a társadalomtudományokban is megjelentek a több szempontú és több módszert alkalmazó kutatások, szélesebb teret adva az eset központú szemléletnek és az esettanulmány módszernek.

Mérföldkőnek tekinthető az esettanulmány történetében az 1980-as években bekövetkezett fordulat, amikor Robert Yin (1984/2003) a kísérleti logikát emelte be a terepmódszerterembe, és ezt kombinálta kvalitatív módszerekkel. Másfelől az 1980-as éveket a „narratív” és az „interpretatív” fordulatok jellemezték a humán és társadalomtudományokban, majd az 1990-es években megjelent a „retorikai” fordulat is (Simons, 1990). Ez utóbbi a diskurzus jelentőségét hangsúlyozza, és azt, hogy a nyelv nem csupán semleges hordozója az általa kifejezett tartalomnak, hanem önálló társas jelentéssel is bír. Mindezek a változások elkezdtek megkérdőjelezni az empirikus alapok kizárólagosságát, és a konstrukcionista megközelítés felé terelték a figyelmet. Továbbá a természet- és társadalomtudományok szöveges és vizuális reprezentációival szemben a retorikai/diskurzív dimenzióra és a történeti kontextusra irányították a figyelmet. Ettől kezdődően eklektizmus és pragmatizmus jellemzi az esettanulmányra épülő kutatást. Ezáltal hangsúlyozódott az is, hogy a módszertani ortodoxia helyett azt kell figyelembe venni, hogy az adott kérdés vagy jelenség vizsgálatához mely módszer a legmegfelelőbb, és ez lehet a minőség alapkritériuma. Tehát egy jelenség vizsgálata során ugyanúgy alkalmazhatók kvalitatív és kvantitatív, hermeneutikai vagy statisztikai módszerek. Ily módon, mivel egyik módszert sem részesíti előnyben és nem köteleződik el a két kultúra egyike mellett sem (sem a természet-, sem a társadalomtudomány paradigmájához), az esettanulmány ideális esetben azt a funkciót is betöltheti, hogy áthidalja a társadalomtudományok módszertani szakadékát, és összekapcsolhatja a kvalitatív és kvantitatív megközelítéseket. Az esettanulmány tehát jó lehetőséget teremthet az interdiszciplinaritásra, több nézőpont és szemléleti keret bevonására egy probléma elemzése, kezelése kapcsán.

FŐBB KORTÁRS SZEMLÉLETI KERETEK

Az esettanulmány módszert napjainkban általában három szemléleti keretbe sorolják. Ezek a *realista–posztpozitívista*, a *pragmatikus konstrukcionista* és a *relativista–konstrukcionista/értelmező* megközelítések (Brown, 2008; Yazan, 2015; Harrison és mtsai, 2017). A *realista–posztpozitívista* szemléleti keretet leginkább Robert Yin (1984, 2003, 2014) munkái fémjelzik. Yin az esettanulmány legfőbb funkcióját társadalomtudományi vizsgáló módszerként azonosítja, és hangsúlyozza az objektivitás kiemelt szerepét – ezért „realista”. A pozitívizmus új áramlatához, a posztpozitívizmushoz pedig azáltal kapcsolható, hogy fontosnak tartja a kvalitatív kutatás azon jelenkori kívánalmát, hogy megfeleljen az általánosíthatóság és objektivitás kritériumainak. Mindazonáltal fenntartja az alaptételt, hogy egyetlen vizsgálat sem tükrözheti tökéletesen a valóságot: a jelentésadási folyamatok mindenütt árnyalják az eredményeket, és a kutatók már a vizsgálati téma, a dizájn és a választott technikák terén sem tudnak teljesen elfogulatlanok, „objektívek” maradni. Ezért is alkalmaznak az ezen megközelítéshez tartozó kutatók leginkább kevert módszerű, kvalitatív-kvantitatív eljárásokat (Dattilio, Edwards, Fishman, 2010). Gyakran olyan kvalitatív technikákat használnak, ahol az adatok egy későbbi fázisban kvantifikálhatók és statisztikai módszerekkel tovább elemezhetők. Ezáltal is próbálják biztosítani, hogy a leíró és értelmező funkció is megjelenhessen az esettanulmányban, és a szubjektivitás minimálisra legyen csökkenthető a kutatásban. Továbbá törekszenek arra, hogy olyan kevert módszertant dolgozzanak ki, amely lehetővé teszi az adott kutatás megismétlését. Ebben a keretben az esettanulmányt az különbözteti meg az egyéb kevert módszerű empirikus vizsgálatoktól, hogy az eset mindig a környezetébe illeszkedik, és azzal együtt képezi a vizsgálat tárgyát.

A másik nagy megközelítés, a *pragmatikus konstrukcionista* szemléleti keret legfőbb képviselőjének Sharon B. Merriamot (1998, 2009) tartják, aki elsősorban az esettanulmány oktatási funkciójának tanulmányozásával vált ismertté az 1990-es években (Merriam, 1998). A pragmatikus konstrukcionista megközelítés alap kiindulópontja, hogy a jelentés nem eleve adott, nem „objektív”, hanem társas folyamatok mentén és interszubjektív helyzetekben képződik. Az esettanulmány célja ily módon sokkal inkább a jelenségek értelmezése, mint a hipotézistesztelés. Ennek megfelelően a vizsgálandó esetet is aszerint választják ki, hogy mennyire alkalmas egy adott jelenség ábrázolására, illetve annak feltárására, hogy a jelenséget értelmező – vagy konstruáló – személy miként éli meg és szervezi a tapasztalatait. Ez az irányzat nem jelöl meg kiemelt módszert az esettanulmányhoz (azt hangsúlyozzák, hogy a témának kell meghatároznia az eljárást), de leggyakrabban mégis kvalitatív technikákat, főként interjú módszert alkalmaznak, deskriptív, tematikus és tartalomelemzéssel kiegészítve.

A harmadik, *relativista–konstrukcionista/értelmező* szemléleti keret meghatározó alakja Robert E. Stake, aki szintén az 1990-es évektől vált fontos szereplővé az esettanulmányok kutatásának színterén (Stake, 1995, 2006). Szerinte az esettanulmány elsődleges funkciója az értelmezés, a jelentés feltárása és a kontextualizált tapasztalatok megértése. Ebben a megközelítésben a kutató szerepe elsődleges – azaz nem független, „objektív”, hanem szerves része a jelentésadási folyamatnak, melyben ő maga is interaktívan vesz részt. Az esetet nem csupán azért választhatja ki a kutató, mert egy jelenséget reprezentál, hanem mert önmagában is érdekes, a környezetével együtt.

Ennek megfelelően leginkább kvalitatív technikákat: interjú módszert vagy részt vevő megfigyelést alkalmaznak az esettanulmány alapjaként ebben a szemléleti keretben.

Természetesen a kutatási gyakorlatban ezek a megközelítések nem különülnek el ilyen élesen. Bár módszertanilag felrajzolható egy kvantitatív-kvalitatív kontinuum, melynek a „kvantitatív” végén inkább a Yin által képviselt szemlélet, míg a „kvalitatív” spektrumban a Stake-féle értelmező alapállás helyezhető el, az eset módszerrel történő kutatások gyakran vegyesen alkalmazzák ezeket a szemléleti kereteket. Azért is, mert az esettanulmányt általában komplex jelenségek bemutatására és megértésére használják.

Ahhoz azonban, hogy igazából „representatív” legyen az esettanulmány, megfelelő esetre van szükség. A módszerrel kapcsolatos egyik legnehezebb kérdés, hogy miként választódik ki az eset a tanulmányhoz (Radley és Chamberlain, 2012). Elképzelhető, hogy a kutató számára maga a konkrét eset és annak belső jellegzetességei, folyamatai érdekesek. Ekkor az általánosíthatóság nem kérhető számon. Ha azonban az eset egy tágabb cél érdekében (ami gyakran maga az általánosítás) választódik ki, akkor információgazdagsága, egyedisége, kritikai jellege vagy épp extremitása által is illusztrálhatja a sokaságot – nem csupán azzal, hogy „jellemzi” azt, tehát a reprezentativitás kritériumát teljesíti. A reprezentativitás azonban nem csupán mint a tudományos kutatás egyik alapkritériuma jelenik meg az eset módszer jellemzőjeként, hanem azért is, mert az esetnek hagyományosan van egyfajta modellfunkciója is, azaz példát szolgáltat és precedenst teremthet, illetve szabályozó, normatív szerepet tölthet be különböző társadalompolitikai gyakorlatok számára.

AZ ESET SZEREPE A NORMALITÁS KONSTRUKCIÓJÁBAN ÉS AZ IDENTITÁSPOLITIKÁBAN

Az esettanulmánynak fontos szerep jut a szubjektivitással kapcsolatos diskurzusban és a tudás státuszával foglalkozó akadémiai vitákban (Damousi és mtsai, 2015). A 19. században intézményesülő esettanulmány az adatok jegyzőkönyvezése, továbbá a tudásdisszemináció alappéldájaként tekinthető, de fontos szerepet tölt be a modernitás nagy projektjében, az identitásformák létrehozásában, az egyéni viselkedéssel kapcsolatos modellalkotásban, szabályozásban is. Például Freud esettanulmányai a korabeli polgárság számára szolgálhattak iránymutatással, hogy miként éljék meg individualitásukat pszichológiai és szexuális értelemben, és ehhez a születő pszichoterápia – és a pszichoterápiás esettörténet – fogódzókat és példákat is adott. Sokkal populárisabb és köznapiabb formában elterjedt alkalmazása volt a pszichológiai eseteknek a Magyar Televízióban hosszú évekig sugárzott műsor, a *Családi kör*, ahol a színészek által bemutatott esettanulmányokat magas státuszú szakértő pszichológus kommentálta. Ez a széles nyilvánosság lehetővé tette, hogy az esettörténet révén a pszichológia a közvélemény egésze számára normatív szerepet tölthessen be a magánélet különböző szinterein. Ilyen és ezekhez hasonló módon jutott a 20. században középponti modellszerep az esettanulmánynak abban, hogy a modern szubjektum létrehozassa és átkeretezhesse az énjét és identitását, és ebben a hatalompolitikai intézmények is szerepet kaphassanak. Michel Foucault (1963/2000) szerint ez azzal az előzménnyel magyarázható,

hogyan a klinikai tudományok születése már a 18. század végén összekapcsolódik az individuumbelépésével a tudás területére. Ez azt jelenti, hogy a személy többé már nem csak a faj egyik egyede, hanem „egyedi példány”. Foucault (1975/1990) szerint az esettanulmány segít megítélni, megmérni, másokhoz hasonlítani az egyént, hogy aztán a hatalom képezhesse, javíthassa, besorolhassa vagy kizárhassa. Ezt jelzi az egyéni leírás, az összehasonlítás, az anamnézis és a „kartoték” (például kórrajz vagy jogi dosszié) intézményes létrehozása. A zárt intézményekben, így tehát az oktatás, a gyógyítás és a büntetés-végrehajtás területén minden egyén „kartoték adattá” és egyúttal a hatalom normalizálási törekvéseinek tárgyává is válik. Foucault szerint különösen az eltérő, deviáns, nehezen besorolható egyénnel kapcsolatban jelent meg az „esetmunka”. Ez nemcsak a besorolást, kategorizálást jelentette, hanem azt is, hogy miként lehet megérteni – általában egy narratív konstrukció segítségével –, hogy melyek a jellegzetességei az adott esetnek és hogy miként alakult ki. Másfelől az egyén is egyre inkább részt vett, akarva vagy akaratlanul, a saját „esetének” létrehozásában, azaz igazodott a kimondott vagy kimondatlan elvárásokhoz. A moralizáló tanmesék vagy példaként szolgáló memoárok mind modellként szolgáltak az individuális, személyes „esettörténet” (élettörténet), de a professzionális esettanulmány létrehozásához is.

Az eseteket tehát a kulturális és társadalmi tradíció, a hatalmi struktúrák, a vizsgálati-mérési technológiák és tipologizálási törekvések alakítják. Nem véletlen, hogy az esettanulmány mint módszer fellendülése a felvilágosodás és a modernitás, a nagy társadalmi átalakulások idejére tehető, mivel érzékeny ezekre a változásokra. Részben ezeket mutatja be négy fontos strukturális elem: a biográfia sémája, a fordulópontok dramaturgiája, a normától való eltérés iránti érzékenység és a példaszerűség igénye mentén (Pethes, 2012). Általában szerepe van benne az (élet)történetnek, valamilyen időstruktúra mentén épül fel, és gyakran a tipikus jellegzetességeket vagy az azoktól való eltérést kívánja bemutatni. Ezért az sem véletlen, hogy a műfaj általában akkor kerül a figyelem középpontjába, amikor nagyobb változás vagy episztemológiai bizonytalanság köszönt be, hiszen az eset az egyedi, az általános és a normatív között mozog, és az ezekkel kapcsolatos elbeszéléseket és azok változásait reprezentálja. Ez az átmeneti jelleg és pozíció magyarázza az eset eredendően interdiszciplináris és intertextuális természetét is (Pethes, 2012).

Az eset módszer iránt napjainkban megélnéző érdeklődés is magyarázható ilyen változásokkal, így például azzal, hogy a tömegtársadalmak elszemélytelenítő folyamatai között egyre fokozódik az igény az egyéni – és egyedi – tapasztalatok minél több szempontból való átélése, megértése és megosztása iránt. Ez utóbbit jelentős mértékben elősegítik és támogatják az internetkultúra és a közösségi oldalak lehetőségei és egyre növekvő népszerűsége is. További ok az egyén jóllétét szolgáló humán szolgáltatások iránti igény növekedése és az orvostudomány fejlődése, amely egyre inkább elérhető közelségbe hozta a személyre szabott orvoslás lehetőségét.¹

Az esettanulmány tehát nem csupán egy kutatási módszer, hanem tudást és tudományos emberképet létrehozó és átadó, a tudományos és közgondolkodást egyaránt formáló „representatív anekdota”, mely közönséget alkot, és létre is hoz a közönség

¹ Erről bővebben lásd „Az egészségpszichológia új kihívásai: A személyre szabott orvoslás ígérete és az esetközpontú szemlélet reneszánsza” című írást a *Magyar Pszichológiai Szemle* 2017/4. számában. Cs.M.

számára egyfajta látásmódot azzal kapcsolatban, hogy hogyan nézzen magára és a világra (Cash, 2015). Például az engedelmességgel kapcsolatos, híres Milgram-kísérletről szóló tanulmány azt közvetítheti, hogy a legszelídebb emberben is felébreszthető a destrukció, az engedelmesség mechanizmusa által (Milgram, 1974). Kenneth Burke (1969) szerint a reprezentatív anekdota „jó” és „rossz” típusát különböztethetjük meg. A „jó” anekdotaként funkcionáló esettanulmány egy nagyobb teoretikus háttérhez kapcsolódik, annak a szerveződését segíti és azt illusztrálja. Ilyenek a híres esetszerzők: Lurija, Freud, Oliver Sacks vagy Irvin Yalom esettörténetei (ezek elemzését lásd Csabai, 2017). Az esettanulmány ezen típusa azt foglalja össze explicit módon és szükségtelen redukció nélkül, ami a rendszerben benne van implicit módon.

Az eset alanya azonban nem csupán egy személy, egy csoport vagy más társas jelenség lehet, hanem *maga az eset módszer is*. Tudománytörténeti esetpéldaként érdemes felvillantani, hogy miként ment végbe ez a fejlődés – miként jöttek létre a „jó” esettanulmányok – a pszichiátria és pszichoterápia történetében, és miként válhattak a vizsgált jelenségeket reprezentáló elbeszéléssé.

A KLINIKAI ESETTANULMÁNY MINT TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ESETPÉLDA

A 18. századig a klinikai esettanulmány nem tudta teljesíteni a „jó” típus követelményeit, mert a funkciója alapvetően az volt, hogy csupán illusztrációként szolgáljon valamely orvosi tekintély elméletéhez. Majd egyre specifikusabbá vált: a narratív részletek fokozatosan kitértek az idői és állapotjellemzőkre és egyéb adatokra, de még mindig inkább a különleges (furcsa, deviáns), mint a tipikus jellemzőket emelték ki. A 19. századtól válik egyre reprezentatívabbá az esettanulmány azáltal, hogy az egyéni patológiát az általánoshoz kapcsolja és beemel olyan kontextuális jellemzőket is, mint a nem, a társadalmi osztály vagy az anyagi helyzet. A 19. század végére már megjelennek a statisztikai eljárások is (Tougaw, 2006). Ekkor kezdődik a klinikai esettanulmány megbízhatóságával és pontosságával kapcsolatos szakmai diskurzus is, ami tovább folytatódik a 20. században, amikor az esettanulmány nyelvezete egyre technicizáltabbá válik, a szavak helyét jelentős mértékben átveszik a számok, egyéb adatok.

A hagyományos esettanulmány (a kórrajz) mindeközben egyszerre alkalmaz retorikai és reprezentációs stratégiákat. Egyszerre jellemzők rá a történeti és irodalmi szövegek létrehozásának ismérvei. A klinikai diagnózis ugyanis magában foglal egy narratív episztemológiát, amely az emberi test tudásparadigmáján alapul, de hasonlítható például a detektívregény felépítésének a sémájához is. Az elbeszélés célja a lehetséges rendellenességek, patológiás jelenségek (a „gyanúsítottak” a krimiben) körének szűkítése, mely folyamat az első, benyomásterű hipotézistől a konkrét diagnózis felállításáig halad (Stern, 2013). A 19. században külön figyelmet fordítottak arra, hogy a beteg fő panaszát lehetőleg az ő szavaival, pontosan írják le a kórrajzban. Ez azt is jelzi, hogy ekkor valamelyest megváltozott a beteg szerepe is a kapcsolatban: a narrációhoz, az elbeszéléshez – a „megszólaláshoz” – való jog egyfajta autoritáshoz juttatta a személyt (White, 1984). A későbbiekben – a 20. század második felétől kezdődően – egyre erősödött a bizonyítékokon alapuló orvoslás igénye, mely sok esetben háttérbe szorította a páciens narratívumok jelentőségét, nem tekintve ezeket elégséges „bizonyítéknak”

az egyre dominánsabbá váló biológiai és klasszifikációs tendenciák között. Részben az ezekkel kapcsolatos elégedetlenség hatására jelent meg majd a 20. század végén a narratív orvoslás irányzata (Charon, 2006).

A pszichiátria és a pszichológia tehát olyan kettős identitású területek, ahol tudományos (biomedikális) és narratív (humanisztikus) konvenciók találkoznak a tudományos gondolkodásban és a szakmai diskurzusban egyaránt. A betegekről szóló beszámolók egyik, episztemiológiai pólusán a tudományos evidenciákon alapuló beszámolóknak, szaktanulmányokban közzétett pozitivista-materialista felvetések állnak, melyek célja a kontextusfüggetlen tudás létrehozása. A másik pólus a narratív megközelítés hermeneutikai kiindulópontja, amely jellemzően az esettörténetekben tükröződik (László, 2005). A tébolydák, azilumok korától egészen a mai, hipertechnicizált biomedicina koráig ezek a történetek álltak a pszichiátriai/ pszichológiai tudás középpontjában.

Külön említést érdemel a pszichoanalitikus/pszichoterápiás esettanulmány, mely új utat mutat a 20. században az élettörténet elbeszélésére, azaz arra, hogy bemutassa, mitől válik az adott történet *specifikusan* az adott személy történetévé, de egyúttal publikussá és tudományossá is (Forrester, 1996). Az esetnek azonban van egyfajta tárgyiasító hatása is, mintegy „aktává” válik a strukturált közlés és publikáció által: amint Graham Greene megjegyezte, amikor egy történet „esetté” válik, elveszti emberi jellegét, mert eltűnik belőle a szenvedés és a szégyen (Greene, 2012). A klinikai esettanulmány azonban soha nem tud teljesen megszabadulni a nyelv által közvetített érzelmi anyagától, mert mindig ott van a feszültség a páciens és a szenvedő emberi lény, a szubjektum és a szakértői reprezentáció között (Epstein, 1992).

PRO ÉS KONTRA ÉRVEK AZ ESET KÖRÜL

Ezen rövid történeti és tudományelméleti áttekintés után miként foglalhatjuk össze az esettanulmány mellett szóló érveket és a kihívásokat, megoldatlan kérdéseket, melyekkel továbbra is szembe kell nézni a kutatóknak? A témával kapcsolatos viták talán egyik legnagyobb kihívása és félreértéseket, zavart okozó vonatkozása, hogy az eset egyszerre jelenik meg mint módszer (egyedi eljárás, technika) és metodológia (szemlélet, módszertan, kutatási stratégia). Ez részben abból ered, hogy a szakirodalomban sokszor nem különül el, hogy mi a különbség a módszer, a módszertan, a megközelítés, a szemlélet, a stratégia, a kutatási dizájn stb. között (Mills, 2014). Elkülöníti a módszert mint folyamatot és alkalmazott eljárást, technikát, és a módszertant, amely a kutatás tervezésével és véghezvitelével kapcsolatos tervezésben és döntésekben játszik szerepet. Ez az elkülönítés azért is fontos, mert így lehet pontos mind a kutatás-tervezés, mind pedig a kutatás kivitelezése. Továbbá így lehet meghatározni azt is, hogy milyen tágabb szemléleti alapállásra helyezkedik az adott vizsgálat: egy inkább agnosztikus megközelítést követ (mely nem preferál semmilyen filozófiai pozíciót); pozitivista szemléletű (azaz azt feltételezi, hogy egyetlen, a megfigyelőtől független valóság létezik), vagy inkább relativista, interpretációt hangsúlyozó (azaz azt feltételezi, hogy sokféle realitás létezik és a jelentés létrehozásában a kutatónak aktív szerepe van). Amint azt több szerző hangsúlyozza, természetesen nem kell éles határt húzni ezek között: az esettanulmányt sokan éppen hídnak tekintik a különböző paradigmák között, mivel

alkalmas arra, hogy a legkülönbözőbb nézőpontokat foglalja magába egy vizsgálat során, ezáltal alkalmazkodva a vizsgálandó jelenség komplexitásához (Fishman, Messer, Edwards, Dattilio, 2017). Itt is érdemes hangsúlyozni, hogy ez a módszertani sokféleség nem feltétlenül csak a kvantitatív és kvalitatív dimenziók integrációjával hozható létre: önmagában az egyik dimenzióban is értelmezhető, hiszen például a kvalitatív módszertan is sokféle szemléletet tükrözhet és célkitűzést tartalmazhat, ami egyaránt lehet feltáró, magyarázó, értelmező, vagy leíró.

Több szerző kissé sommásan úgy látja, hogy az esettanulmány erősségei ott találhatók, ahol a statisztikai és formális modelleken alapuló eljárások gyengéi (George és Bennett, 2005). Konkrétabban fogalmazva, ezek az előnyök négy főbb területen jelentkeznek: a konceptuális validitás, az új hipotézisek létrehozása, az egyéni esetek folyamatainak belső kauzális összefüggései és az oksági komplexitás feltárása terén.

A konceptuális validitás kapcsán kiemelendő, hogy az esettanulmány módszer általában lehetőséget biztosít a kutató számára, hogy meghatározza és mérni tudja azokat az indikátorokat, melyek a legjobban reprezentálják a tesztelni kívánt elméleti koncepciót. A pszichológusok és társadalomtudósok által tanulmányozott jelenségek legtöbbször komplex természetű, és ebből adódóan nem könnyű mérni: sokszor egy jelenség vagy viselkedés másképp manifesztálódik egyik környezetben, mint a másikban (például mást jelent a szolidaritás Észak-Európában, mint Kelet-Ázsiában, vagy más szakmai és társadalmi megítélés alá esik az otthonszülés Hollandiában, mint Magyarországon). Míg a statisztikai eljárásokkal készült elemzések nem tudják elkülöníteni a finom distinkciókat a szükségszerűen nagy elemszám miatt, az esettanulmány ezt ki tudja küszöbölni. Nem ritka, hogy az eset módszert nemcsak a statisztikai eljárást megelőzően alkalmazzák, a változók meghatározása céljából, hanem utána is, amikor az átlagtól eltérő esetekre tudnak fókuszálni és finomítani a koncepciót. Ennek során mutatkozhat meg az eset módszer másik előnye: az új hipotézisek megfogalmazásának a lehetősége. Gyakran előfordul ugyanis, hogy az utólagos vizsgálatok során merülnek fel új lehetőségek, melyekre már a statisztikai feldolgozás is rámutatott. A statisztikai módszer azonban önmagában nem elég a hipotézisek megalkotásához, hiszen az ilyen úton létrehozott eredmények szükségszerűen azokat a változókat tartalmazzák, melyeket a kutató oda tartozóként kódolt. Hasonlóképpen az esettanulmány nyújt lehetőséget arra is, hogy nagyszámú változó egymáshoz való viszonyát és kauzális összefüggéseit vizsgálni lehessen, akár egyetlen eseten belül is. Szintén az eset módszer adhat lehetőséget a történeti hatások feltárására. Ha például rendelkezésünkre áll az az adat, hogy az otthonukból megszökö kiskorúak döntő részénél szülői bántalmazás is áll a szökés hátterében, abból még nem következik, hogy egy (vagy több) aktuálisan vizsgált esetenél is biztosan ez az előzmény. A statisztikai eljárásokkal is kimutatható számos interakciós hatás, de csak azon az áron, hogy nagy mintán végzik a számításokat, és a nemlineáris interakciók modelljei gyakran bonyolulttá és nehezen értelmezhetővé válnak. Ezeknek az átlátásában és újraértelmezésében is segíthet az esettanulmány, a napjainkban éppen reneszánszát élő, még nagyon sok kiaknázatlan lehetőséget rejtő módszer.

IRODALOM

- Bartlett, L., & Vavrus, F. (2017). *Rethinking case study research: a comparative approach*. New York: Routledge.
- Brown, P. A. (2008). A Review of the Literature on Case Study Research. *Canadian Journal for New Scholars in Education*, 1(1), 1–13.
- Charon, R. (2006). *Narrative Medicine: Honoring the Stories of Illness*. Oxford: Oxford University Press.
- Cash, J. (2015). The case study as representative anecdote. In Joy Damousi, Bridget Lang, Katie Sutton (Eds), *Case studies and the dissemination of knowledge* (pp. 31–49). New York and London: Routledge.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *A kvalitatív kutatás alapjai. A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai*. Budapest: L'Harmattan, Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet.
- Csabai M. (2017). *Eset – történet. A klinikai mesétől az esetbankig*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.
- Damousi, J., Lang B., & Sutton, K. (Eds), (2015). *Case studies and the dissemination of knowledge*. New York and London: Routledge.
- Dattilio, F. M., Edwards, D. J. A., & Fishman, D. B. (2010). Case studies within a mixed methods paradigm: Toward a resolution of the alienation between researcher and practitioner in psychotherapy research. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 47(4), 427–441.
- Devecsery Á. (2013). A kevert módszerű egészségpszichológiai kutatások. In Csabai Márta, & Pintér Judit Nóra (szerk.), *Pszichológia a gyógyításban Fenomenológiai, művészeti pszichológiai és testkép-központú megközelítések*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 141–167.
- Epstein, J. (1992). Historiography, diagnosis, and poetics. *Literature and Medicine*, 11(1), 23–44.
- Fishman, D. B., Messer S. B., Edwards, D. A., & Dattilio, F. M. (2017). *Case Studies Within Psychotherapy Trials Integrating Qualitative and Quantitative Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Flyvbjerg, B. (2006). 'Five Misunderstandings About Case-Study Research', *Qualitative Inquiry*, 12, 2, 219–245.
- Forrester, J. (1996). If p, then what? Thinking in cases. *History of the Human Sciences*, 9(3), 1–25.
- Forrester, J. (2015). Foreword. In J. Damousi, B. Lang, & K. Sutton (Eds), *Case studies and the dissemination of knowledge* (pp. ix–xiii). New York–London: Routledge.
- Foucault, M. (1963/2000). *Elmebetegség és pszichológia / A klinikai orvoslás születése*. Budapest: Corvina.
- Foucault, M. (1975/1990). *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.
- George, A., & Bennett A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- George, A. L., & Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences* (4th ed.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Gerring, J. (2016). *Case Study Research. Principles and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded theory: Strategies for Qualitative Research*. Hawthorne, NY: Aldine.
- Greene, G. (2012). *A kezdet és a vég*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Harrison, H. Birks M., Franklin, R., & Mills J. (2017). Case Study Research: Foundations and Methodological Orientations *FQS Forum: Qualitative Social Research*, 18(1), 19–27.
- Kucsera Cs. (2008). Megalapozott elmélet: Egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, 18(3), 92–108.

- László J. (2005). *Történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Malinowski, B. (2013). *The family among the Australian Aborigines: A sociological study*. London: University of London Press.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education* (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Mills, A., Durepos, G., & Wiebe, E. (2010). *Encyclopedia of Case Study Research*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Mills, J. (2014). Methodology and methods. In Jane Mills, Melanie Birks (Eds), *Qualitative methodology: A practical guide* (pp. 31–47). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pethes N. (2012). Az eset esztétikája. A műfaj antropológiai és irodalmi elméleteinek konvergenciájáról. *Irodalomtörténet*, 93(4), 431–445.
- Plano Clark, V. L., & Ivankova, N. (2015). *Mixed Methods Research: A Guide to the Field*. Los Angeles: Sage.
- Radley, A., & Chamberlain K. (2012). The study of the case: conceptualising case study research. *Journal of Community, Applied Social Psychology*, 22(5), 390–399.
- Simons, H. (2009). *Case study research in practice*. Los Angeles, CA: Sage.
- Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Stake, R. E. (2006). *Multiple case study analysis*. New York, NY: Guilford.
- Stern, S. (2013). Detecting Doctrines: The Case Method and the Detective Story. *Yale Journal of Law, the Humanities*, 23(2), 339–387.
- Szokolszky Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában. Metodológia, módszerek, gyakorlat*. Budapest: Osiris.
- Thomas, W. I., & Znaniecki, F. (1958 [1918–1920]). *The Polish peasant in Europe and America*. New York: Dover Publications.
- Tougaw, J. D. (2006). *Strange Cases. The Medical Case History and the British Novel*. New York, London: Routledge.
- Whyte, W. F. (1943/1993). *Street Corner Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Yazan, B. (2015). Three Approaches to Case Study Methods in Education: Yin, Merriam, and Stake *The Qualitative Report*, 20(2), 134–152.
- Yin, R. K. (2003). *Applications of case study research* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage
- Yin, R. K. (1984/2014). *Case study research: Design and methods*. Los Angeles, CA: Sage.

CHANGES AND DILEMMAS OF THE CASE STUDY IN THE HISTORY
OF SCIENCES

CSABAI, MÁRTA

The paper introduces the factors which may have contributed to the present-day renaissance of the case study method in different scientific disciplines. Our aim is to provide multiple evidence for the independent status of the case study beyond its preparatory, illustrative, or pedagogical functions. By an epistemological-historical-methodological analysis the paper aims to demonstrate that the case is not a unitary phenomenon and neither an example for existing knowledge but it is able to dynamically illustrate more complex systems. The case study plays an important role in the discourse about subjectivity, and also in academic debates about the status of knowledge concerning mainly the dilemmas of ecological validity, reliability and the quantitative-qualitative dichotomy. The study highlights that cases are formed by tradition, power structures, technologies and typologies. Further it shows the ways by which the case study can illustrate social and scientific changes through two structural elements: deviance from the norm, and the need for examples. The case study moves between the individual, the general, and the normative and represents related narratives and their changes. This transitory character and position can explain its interdisciplinary and intertextual nature.

Keywords: *case study, history of science, mixed methods, power politics, clinical case history*